

NEVÂYÎ'NİN TÜRKÇE DİVANLARININ EN ESKİ NÜSHALARI*

The Oldest Copies of Navayi's Turkish Divans

Saidbek BOLTABAYEV**

ÖZ: Ali Şir Nevâyî, tertip ettiği 6 Türkçe, 1 Farsça divanı ile divan edebiyatının en velut şairlerinden biridir. Onun özellikle Türkçe şiir konusunda eriştiği başarıları daha kendisi hayatta iken ve vefatından sonra divanlarının birçok nüshasının istinsah edilmesine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak sadece şairin şöhretinin yayıldığı coğrafyada değil, dünyanın dört bir yanındaki kütüphanelerde Nevâyî'nin telif ettiği eserlerin birçok nüshasını bulmak mümkündür. Nevâyî eserlerinin nüshalarının, dünya el yazması kütüphanelerinde Türk dilinin en yaygın eserlerinden biri olduğu söylenebilir. Bunların arasında divanlarının nüshaları ayrı önem taşımaktadır. Bu çalışma, Ali Şir Nevâyî'nin kalemine ait divanların dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan en eski nüshalarını konu almaktadır. Burada en eski nüshalar olarak şair hayatta iken istinsah edilen nüshalar esas alınmıştır. Çalışmada Nevâyî'nin kendisi tarafından tertip edilen 6 divanın 15 nüshası, sevenleri tarafından oluşturulan 2 divan ve 3 seçme divan nüshası olmak üzere toplam 20 yazma üzerinde durulmuştur. Nüshalar hakkında genel bilgiler verilerek Nevâyî divanlarının ele alınan nüshalarının saha araştırmalarındaki önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâyî, Divan, Çağatay Türkçesi, Şiir, Nüsha, Müellif Nüshası

ABSTRACT: Ali Shir Navayi is one of the most prolific poets of divan literature with his 6 Turkish and 1 Persian divans. His achievements, especially in Turkish poetry, caused many copies of his divans to be copied while he was still alive and after his death. Accordingly, it is possible to find many copies of Navayi's works not only in the geography where the fame of the poet spread, but also in libraries all over the world. It is possible to say that the copies of Navayi's works are one of the most common works of the Turkish language in the manuscript libraries of the world. Among them, the copies of the poet's divans are of particular importance. In this study, the oldest copies of the divans of Ali Shir Navayi are discussed in various libraries of the world. Here, as the oldest copies, the copies that were copied while the

* Bu makale, 20-21 Haziran 2022 tarihleri arasında "I. Uluslararası Ali Şir Nevâyî'nin Eserleri ve Kültürel Etkileri" adlı sempozyumda "Nevâyî Divanlarının En Eski Nüshaları" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük, saidbekboltabayev@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5200-5845

Geliş Tarihi / Received: 12.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 07.11.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023

poet was alive are taken as the basis. In the study, 15 copies of 6 divans created by Navayi himself, 2 divans created by his fans, 3 selected divan copies, a total of 20 copies were emphasized. By giving general information about the copies, the importance of the handled copies of the Navayi divans in field research has been emphasized.

Keywords: Ali Shir Navayi, Divan, Chaghatai Turkish, Poetry, Copy, Author's Copy

Giriş

Ali Şir Nevâyî'nin çeşitli konularda kaleme aldığı eserlerinin nüshaları dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu nüshalar çeşitli zamanlarda ve mekânlarda istinsah edilmiştir. Dünya kütüphanelerinde muhafaza edilen Türkçe yazma eserlerin arasında sayı bakımından Nevâyî'nin eserleri dikkat çekmektedir. Hamid Süleyman'ın 1973 yılında yaptığı çalışmasında; Nevâyî eserlerinin yazma nüshalarının, dünyanın yüzden fazla kütüphanesinde bulunduğu, bilinen nüshalarının sayısının ise 3500'den fazla olduğu kaydedilir (Süleyman, 1973: 83). Agah Sırrı Levend ise Türkiye kitaplıklarında bulunan Nevâyî eserlerinin 91 nüshasının tavsifini yapmıştır. Bu nüshaların ikisi birçok eserini ihtiva eden külliyyat, beşi *Külliyyât-ı Devâvîn* nüshaları iken bazılarında birkaç eser bir arada bulunmaktadır (Levend, 1958). Muhammedcan Hakimov ise 1980 yılının verilerine göre Özbekistan Bilimler Akademisinin El Yazmaları Enstitüsü Kütüphanesinde bulunan Ali Şir Nevâyî eserlerinin 254 nüshasının bulunduğu bilgisini verirken, dünya kütüphanelerinde binden fazla nüshanın olduğunu tahmin eder (Hakimov, 1983:4). O günden bugüne yeni nüshalar bulunmaya devam ederken günümüzde Nevâyî eserlerinin yazma nüshaları hakkında derli toplu çalışmanın mevcut olmaması alan için büyük bir boşluk teşkil etmektedir.

Çeşitli zamanlarda bazı ülkelerde bulunan Nevâyî yazmaları da birer çalışma olarak yayımlanmıştır. Rusya (Volin, 1946; Zaytsev, 2016; Zaytsev, 2021), Türkiye (Levend, 1958; Uluç, 2021), Azerbaycan (Nagiyeva, 1986), Özbekistan (Nasirov ve Munirov, 1970; Hakimov, 1983; Munirov ve Hakimov, 1986; Ahmedov, 2021) gibi ülkelerde bulunan yazmaların bazıları tavsif edilmiştir. Son yıllarda ise Özbekistan'da Ali Şir Nevâyî eserlerine ait yazma nüshaların dünya kütüphanelerindeki toplu kataloğunun oluşturulması meselesi gündeme gelmiş ve bu konuda birtakım girişimler başlatılmıştır (bu konuda ayrıntılı bkz. Erkinov, 2022).

Nevâyî'nin eserleri arasında divanlarının nüshaları dikkate değerdir. Türk dili ile en çok divan tertip eden şair olarak bilinen Nevâyî'nin şiirleri daha gençken yayılmış ve meşhur olmuştur. Kendisi divan tertip etmeden önce sevenleri tarafından *İlk Divan* adı verilen divan oluşturulmuş, Akkoyunlu

sahasında şiiirlerinin Oğuzcaya aktarılmış bir divanı meydana getirilmiştir. Her ikisi dönemin önde gelen hattatları tarafından istinsah edilmiştir. Bu durum şairin daha genç yaşında şiiirleriyle ünlendiğini, farklı coğrafyalarda edebiyat ve sanatseverler tarafından onun eserlerine olan ilginin olduğunu göstermektedir. Ayrıca yine Nevâî'nin şiiirlerinden seçilen beyitlerin konularına göre toplandığı *Tuhfetü's-Selâtin* adlı kitap meydana getirilmiştir. Bu eserin bilinen tek nüshası British Museum'da Add MS 7914 numaralı yazmanın 23b-49b sayfaları arasında yer almaktadır.

Gerek yaşadığı çağda gerek sonraki dönemlerde Nevâî divanlarının birçok nüshası istinsah edilmiştir. Hüseyin Baykara'dan itibaren birçok hükümdar da bu tür faaliyetler için destekte bulunmuşlardır. 1838 yılında şairin dört divandan oluşan *Hazâyinü'l-Ma'anî* külliyyatının 300 nüshasının Hokand hanı Muhammed Ali Han'ın buyruğu ile hazırlanıp çeşitli şehirlere gönderildiği kaydı dikkate değerdir (Juraboyev, 2016: 29). Nevâî araştırmalarının önemli bir avantajı da eserlerinin şair hayattayken istinsah edilmiş olan nüshalarının günümüze kadar ulaşmış olmasıdır. Bilindiği gibi şairin *Bedâyi'ü'l-Bidâye*, *Nevâdirü'n-Nihâye*, *Hazâyinü'l-Ma'anî* divanlarının oluşturulduğu tarih konusunda fikir birliği yoktur. Bu sebeple şairin divanlarının en eski nüshaları; onun şiiirlerinin kronolojisi, divanlarda yer alan şiiirlerin türü ve sayısını tespit etmek için birincil kaynak niteliğini taşır. Günümüzde Ali Şir Nevâî divanlarının kendisi hayatta iken istinsah edilen nüshaları aşağıda sıralanmaktadır.

1. Nevâî'nin Kendi Tertip Ettiği Divanların Nüshaları

1.1. *Bedâyi'ü'l-Bidâye* Divanının Nüshaları

1469 yılından sonra, Hüseyin Baykara'nın isteği üzerine tahminen 1472-1476 yılları arasında tertip edilen *Bedâyi'ü'l-Bidâye* divanı şairin kendisi tarafından oluşturulan ilk divandır. Daha önce onun şiiirlerinden başka kişilerin divan tertip ettiğini bu divanın dibacesinde ifade eder. Rubai, mesnevi gibi şiiirlerle süslenmiş mensur bir dibace ile başlar. *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'de 11 farklı türde toplam sayısı bini aşkın şiiirler mevcut olup nüshalarında şiiirlerin sayısı birbirinden farklıdır. Divanın Özbekistan'da yapılan yayımında 777 gazel, 3 müstezad, 5 muhammes, 2 müseddes, 3 terci-i bend, 46 kıta, 85 rubai, 10 lugaz, 52 muamma, 10 tuyug, 53 müfred olmak üzere toplam 1046 şiiir vardır (Şaripov, 1987). Nevâî'nin Türkçe divanları üzerinde ilk bilimsel çalışmaları yapan Hamid Süleyman *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin müellif sağken istinsah edilen 4 nüshasını tespit etmişti (Süleyman, 1955-1961). Son 5 yıllık süre içerisinde ise farklı araştırmacılar tarafından *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin müellif hayattayken istinsah

edilen 4 nüshası daha tespit edilmiştir. Katalog bilgilerinde genellikle *Nevâyi Divanı* olarak kaydedilen bu nüshalardan Tahran (a) nüshası Erkinov, İstanbul nüshası Turdialiyev ve Erkinov, Tahran (b) nüshası Boltabayev, Meşhed nüshası ise Madaliyeva tarafından tespit edilerek tanıtılmıştır. Böylece Nevâyi'nin Türkçe divanlarıyla ilgili çalışmalar canlılık kazanmıştır. Aşağıda *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin en eski nüshaları sıralanmaktadır:

1. *Paris nüshası*: Şevval 885 (m. Aralık 1480) yılında istinsah edilmiş olup Fransa Milli Kütüphanesinde 746 numara ile kayıtlıdır (Blochet, 1933: 51). Paris nüshası 731 gazel ile divanın diğer nüshalarına göre daha zengindir. Aynı zamanda en eski tarihli nüsha olmasına rağmen müstezad, muhammes, müseddes, terci-i bend ve kıta türünden hiç şiir bulunmamaktadır. 231 varaktan ibaret olan nüshanın müstensihî ve istinsah yeri belli değildir.

2. *Londra nüshası*: British Museum'da Or. 401 numara altında kayıtlı olan Londra nüshası Rebiü'l-Evvel 887 (m. Nisan 1482) tarihinde istinsah edilmiştir. 233 varaklık bu nüshanın da müstensihî ve istinsah yeri belirtilmemiştir (Rieu, 1888: 294). Nüsha metin bakımından *Tahran (a)* (Meclis) nüshasıyla paralellik göstermektedir.

3. *Bakü nüshası*: Azerbaycan Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü'nde 3010 numarada bulunan nüsha 889 (m. 1484) yılında istinsah edilmiştir (Suleymanov, 1955-1961). Toplam 189 varaktan ibaret olan bu nüshada divanın dibace kısmı bulunmamaktadır.

4. *Taşkent nüshası*: Özbekistan Bilimler Akademisi Ali Şir Nevâyî adlı Edebiyat Müzesi'nde 216 numarada muhafaza edilmektedir. Nüsha Ali bin Nur tarafından 10 Cemaziye'l-Evvel 891 (m. 14 Mayıs 1486) tarihinde Herat'ta istinsah edilmiştir. Toplam 216 varak olup divanın en mükemmel nüshalarından biridir (Suleymanov, 1955-1961).

5. *İstanbul nüshası*: Süleymaniye Kütüphanesinde 3981 numara altında muhafaza edilen bu nüsha Sultan Ali Meşhedî tarafından 889 (m. 1484-1485) yılında Herat'ta istinsah edilmiştir. 161 varaktan ibaret olan yazma eserin başında şairin *Kırk Hadis* eseri yer alır. Ardından divan başlamaktadır. Ancak *Kırk Hadis*'in sonu ve *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin başlangıç kısmı eksiktir (Turdialiyev ve Erkinov, 2018: 58).

6. *Tahran (a) nüshası*: İran'ın Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesinde 14197 numara ile kayıtlıdır. Divanın sonunda ketebe kaydı yoktur, ancak aynı ciltte divandan sonra yer alan Nevâyî'nin *Vakfiye* adlı eserinin ketebe

kaydında istinsah tarihi Safer 888 (m. Mart 1483) olarak kaydedilmiştir (Erkinov, 2018: 53).

7. *Tahran (b) nüshası*: İran Milli Kütüphanesinde 1082924 numara altında bulunan bu nüsha *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin eksik bir nüshasıdır. Yazma sonundaki tarih şiirinden anlaşıldığına göre Nevâî'nin vefat ettiği yıl – 906 (m. 1500-1501) yılında tamamlanmıştır. 424 gazel, 1 müstezad, 1 müseddes, 2 muhammes, 1 terci-i bend, 13 kıta, 10 tuyug, 9 lugaz, 31 rubai, 19 müfredin yer aldığı bu nüshada gazellerin sayısı az olmasına rağmen sırası *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'yi takip etmektedir (Boltabayev, 2022b).

8. *Meşhed nüshası*: Astan-ı Kuds-ı Razavî Kütüphanesinde 4783 numara ile muhafaza edilen nüsha Cemaziye'l-Evvel 896 (m. Mart-Nisan 1491) yılında Derviş Muhammed Tâkî tarafından istinsah edilmiştir. Nevâî'ye yakınlığıyla bilinen Derviş Muhammed Tâkî Topkapı Sarayı Müzesinde muhafaza edilen *Nevâî Külliyyatı*nın da müstensihisi olarak meşhurdur. 204 varaktan ibaret olan divan nüshası nestalik yazısıyla Herat'ta istinsah edilmiştir. Katalog bilgilerinde *Nevâî Divanı* olarak kaydedilen eserin *Bedâyi'ü'l-Bidâye*'nin sekizinci nüshası olduğu Oysara Madaliyeva tarafından tespit edilmiş, genel ağ sayfasında bu konuda bilgilendirme yapılmış, henüz üzerinde ayrıntılı çalışma yapılmamıştır (Madaliyeva, 2022).

1.2. *Nevâdirü'n-Nihâye* Divanının Nüshaları

Nevâî tarafından oluşturulan divanlar arasında ikincisidir. 1480'li yıllardan sonra yazdığı şiirlerinin bir araya getirildiği bu divanın yazılış tarihi tam olarak kesinleştirilememiştir. *Nevâdirü'n-Nihâye*'nin nüshaları diğer divanlarının nüshalarına göre daha azdır. Elde bulunan nüshalar da tam değildir. *Nevâdirü'n-Nihâye* dibacesinin günümüze ulaşmamış olması, içinde bulunan şiirlerin türü ve sayısı konusunda kesinlik olmamasının sebebi de buna bağlıdır. Buna rağmen divanın şair hayatta iken istinsah edilen üç nüshası bilinirken bunların arasında Nevâî'nin kendi el yazısıyla yazdığı ifade edilen Tahran nüshası dikkat çekmektedir. Son yıllarda *Nevâdirü'n-Nihâye* divanı üzerinde Dilnavoz Yusupova'nın çalışmaları dikkate değerdir (Yusupova, 2018).

Nevâdirü'n-Nihâye'nin aşağıdaki nüshaları en eski tarihlidir:

1. *Taşkent (a) nüshası*: Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesinde 1995 numara ile muhafaza edilmektedir. Sultan Ali Meşhedî tarafından Herat'ta Hüseyin Baykara'nın hazinesi için istinsah edilmiştir (Rahmatullayeva, 1987: 2). Bu

nüshada 628 gazel, 3 müstezad, 3 terci-i bend, 5 kıta, 46 rubai, 6 muamma, 1 lugaz ve 1 tuyug olmak üzere 693 şiir bulunduğu Suleymanov tarafından kaydedilmiştir (Suleymanov, 1955-1961: 71).

2. *Taşkent (b) nüshası*: Aynı kütüphanede 11675 numarada kayıtlı olan bu nüsha 892 (m. 1487-1488) yılında hattat Abdülcemil tarafından Herat'ta istinsah edilmiştir (Rahmatullayeva, 1987: 2). Gazel türünün dışında başka türden şiirin bulunmadığı bu nüsha *Nevâdirü'n-Nihâye*'nin Taşkent'te yapılan yayımı için esas alınmıştır. 862 gazelin yer aldığı nüshada bazı sayfalar eksiktir (Boltabayev, 2022a: 25).

3. *Tahrân nüshası*: 138 varaktan oluşan nüsha Tahrân'da Gülistan Sarayı Kütüphanesinde 1799 numarada muhafaza edilmektedir. Eksik bir nüsha olmasına karşın Nevâyî'nin kendi el yazısını taşıması bakımından saha incelemelerinde ilgi çekicidir. Bunu Nevâyî'nin mührü ve ilk sayfalardaki kayıtlardan anlamak mümkündür. 1a sayfasında Nevâyî'nin ikinci divanının müsveddesi olduğunu belirttiği bir şiir vardır. Şiirin üstünde Nevâyî'nin mührü, altında ise Ali Şir Nevâyî'nin istinsah eden kişi olduğu ile ilgili kayıt vardır (Ganiyeva, 1991).

1.3. *Ĥazâyinü'l-Ma'anî Külliyyatının Nüshaları*

Ĝarâ'ibü's-Şıĝar, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyi'ü'l-Vasâf*, *Fevâ'idü'l-Kiber* adlı dört divandan oluşan bu külliyyat 1491 yılından sonra tertip edilmiştir. İçinde bulunan dört divan çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık gibi hayatın dört dönemine göre düzenlenmiştir. *Külliyyât-ı Devâvîn*, *Ĉâr (Ĉehâr) Dîvân* isimleri de verilen külliyyatta 16 farklı türden 3000'den fazla şiir bulunur. Nevâyî *Ĥazâyinü'l-Ma'anî*'ye ön söz mahiyetinde dibace de yazmıştır. Dibacede Nevâyî'nin hayatı, ömrünün sonlarında çektiği sıkıntıların yanı sıra diğer divanları için yazdığı dibaceler, bu divanının yazılış süreci, Ali Şir Nevâyî'nin Hüseyin Baykara ile münasebetleri hakkında bilgiler verilir (Boltabayev, 2022a: 38). Külliyyatın şair hayattayken istinsah edilen aşağıdaki nüshaları bilinmektedir:

1. *İstanbul Topkapı nüshası*: Derviş Muhammed Tâkî tarafından istinsah edilen *Külliyyât-ı Nevâyî*'nin mükemmel nüshasıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 808'de kayıtlıdır. Külliyyatta yer alan *Ĝarâ'ibü's-Şıĝar*'ın sonunda ketebe kaydı olarak 902 (m. 1496-1497) senesi yazılmıştır. Külliyyatın tıpkıbasımı geniş bir giriş ile Günay Kut tarafından yayımlanmıştır (Kut, 2020).

2. *Petersburg nüshası*: *Külliyyât-ı Nevâyî*'nin en eski nüshalarından biri olan bu eser St. Petersburg'da bulunan Saltıkov-Şedrin adlı Devlet Genel

Kütüphanesinde Hannikov koleksiyonunda 55 numara ile kayıtlıdır. *Ġarā'ibü'ş-Şiġar*'ın sonunda 22 Zilhicce 904 (m. 31 Temmuz 1499) tarihinde istinsah edildiġi kaydedilmiştir (Volin, 1955: 119).

3. *Duşanbe nüshası*: Tacikistan Bilimler Akademisine baġlı Rudekî adlı Dil, Edebiyat, şarkşinaslık ve Yazılı Miras Enstitüsü Kütüphanesinde 1990 numara altında muhafaza edilmektedir. Müstensihi ve istinsah yeri bilinmeyen nüsha 905 (m. 1499-1500) yılında istinsah edilmiştir. 254 varaktan ibaret olan bu yazma dört ayrı divanın bir arada bulunduġu *Ġazāyinü'l-Ma'anī* nüshasıdır (Süleyman, 1959 :xvi).

1.4.1. *Gazeliyat Divanı*: Sultan Ali Meşhedî tarafından 898 (m. 1492-1493) yılında istinsah edilen Ali şir Nevāyî'nin 333 gazelinden oluşan divandır. Bazı çalışmalarda *Seçme Divan* olarak tavsif edilmiş ise de son yıllarda *Gazeliyat Divanı* olarak adlandırılmaktadır. Divan Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî adlı şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesinde 790 numara ile kayıtlıdır. Üzerinde bulunan mühürlerden bir zamanlar Hokand hanı Emir Ömer Han'ın kütüphanesinde bulunduġu anlaşılan bu eser hazırlandıġı tarih ve içeriġi ile dikkat çekmektedir. Gazellerin sırası *Ġazāyinü'l-Ma'anī* külliyyatında olduġu gibidir. Üstelik külliyyat ile aynı yıllarda, hatta daha önce oluşturulmuş olması muhtemeldir. Bu durumu ilk olarak Suleymanov fark etmiştir (Suleymanov, 1955-1961: 220). Bu durum dikkate alınarak *Gazeliyat Divanı*'nın tıpkıbasım yayımının Giriş kısmında Erkinov ve Madaliyeva, onun *Ġazāyinü'l-Ma'anī* külliyyatının proto divanı olabileceġini vurgulamışlardır (Madaliyeva, 2021b: 10).

2. Sevenleri Tarafından Oluşturulan Divanlar

1. *İlk Divan*: Sultan Ali Meşhedî tarafından 870 (m. 1465-66) yılında istinsah edilmiştir. St. Petersburg'da Saltıkov-şedrin adlı Devlet Genel Kütüphanesinde 546 numarada muhafaza edilmektedir (Volin, 1955: 119). Divanda 2 gazelin tekrarıyla toplam 391 gazel, 1 muhammes, 1 müstezad, 41 rubai yer alır. Divan üzerinde çalışma yapan Hamid Süleyman daha Nevāyî'nin kendisi divan tertip etmeden önce oluřturulduġu için bu divana *İlk Divan* adını vermiş ve tıpkıbasımını yayımlamıştır (Süleyman, 1968). O günden bugüne *İlk Divan* adıyla anılmaktadır. Sadece istinsah tarihi bakımından deġil, aynı zamanda edebiyat ve sanat bakımından Nevāyî yazmaları arasında en çok dikkat çeken nüshalardan biri olan bu nüsha, çeşitli coġrafiyalarda bulunmuş ve birtakım tarihi olaylara konu olmuştur. Uzun süre İnan'da bulunan nüsha 1829 yılında St. Petersburg'a getirilmiştir (Boltabayev, 2022a: 13).

2. *Akkoyunlu Divanı*: Mısır Milli Kütüphanesinde katalog bilgilerine göre *Nevâî Divanı* olarak kaydedilmişken Aftondil Erkinov tarafından Akkoyunlu sarayında hazırlanan divan olduğu tespit edilmiştir. Lit. Turc. 68 numara ile kayıtlı olan bu divan Abdürrahim bin Abdürrahman El-Harezmi tarafından nestalik hattı ile 12 Recep 876 (m. 25 Aralık 1471) tarihinde istinsah edilmiştir. (Erkinov, 2014: 52). Divanda 225 gazel, 1 müstezad, 3 muhammes, 1 terci-i bend olmak üzere toplam 230 şiir vardır. Akkoyunlu *Divanı*'nin en önemli özelliği onun dilidir. Kelimeler ve yapılarda esas olarak Nevâî'deki şekillerinin bulunmasının yanı sıra veznin imkânları doğrultusunda yazım, ses, şekil ve söz varlığı bakımından Oğuzcaya uyarlandığı dikkat çekmektedir.

3. Seçme Divan Nüshaları

Ali Şir Nevâî'nin tertip ettiği yukarıdaki 6 Türkçe divan dışında, bu divanların düzenine, şiir sırası ve sayısına uymayan nüshalar da vardır. Bu tür nüshaların bazıları *Hazâyinü'l-Ma'anî* külliyyatındaki dört divanda yer alan gazellerin ayrı ayrı alfabetik sıraya göre değil, toplu bir şekilde alfabetik sıraya göre yazılmış hâli ise bazıları hattatların kendi zevkine göre seçtikleri şiirlerden oluşan nüshalardır. Genelde bu iki türdeki nüshaları ayırmak kolay değildir. Bununla birlikte külliyyattaki gazellerin toplu alfabetik dizilmiş nüshalarında gazelin başlangıcında hangi divana ait olduğu genellikle belirtilir. Bu tür nüshaları da *Hazâyinü'l-Ma'anî*'nin nüshaları olarak kabul etmek gerekir. Ancak seçme şiirlerden oluşan divanları *Hazâyinü'l-Ma'anî*'nin nüshaları olarak düşünmemek gerekir. Hakimov'un ifadesine göre ise içeriğinde 1500'den az şiir bulunan nüshalar *Seçme Divan* olarak değerlendirilmelidir (Hakimov, 1983: 8).

Nevâî sağken hazırlandığını bildiğimiz bir *Seçme Divan* nüshası bilinmektedir. Şairin vefatından sonra ise hattatlar kendi zevklerine göre seçme divanlar oluşturmaya devam etmişlerdir. Dünya kütüphanelerinde yaygın olarak bulunan Nevâî divanı nüshaları genellikle *Hazâyinü'l-Ma'anî*'den seçilerek oluşturulan bu tür seçme divanlardır. Seçme divanların bazılarında dibace varken bazılarında yoktur. Aşağıdaki bir nüsha seçme divanların en eskisi olmalıdır:

1. *New York nüshası*: Bu nüsha New York Metropolitan Sanat Müzesinde 21 numara altında muhafaza edilmektedir. Sultan Ali Meşhedî tarafından 905 (m. 1499-1500) yılında Herat'ta istinsah edilmiştir. Aynı zamanda bu nüshanın Nevâdirü'n-Nihâye'nin son nüshası olabileceği, Aftondil Erkinov ve Oysara Madaliyeva tarafından ileri sürülmüştür (Erkinov ve Madaliyeva, 2020: 19). *Nevâdirü'n-Nihâye* ve *Nevâdirü's-Şebâb* divanlarında bulunan ilk

gazel ile başlar, *Adil* ismine yazılan muamma ile tamamlanır. Alanda henüz yeteri derecede incelenmeyen nüshalardan biridir.

Seçme divanlar genellikle şairin vefatından sonra yaygınlaşmıştır. Bu durum *Hazâyinü'l-Ma'anî*'de yer alan şiirlerin sonraki nüshalarda karışmasına sebep olmuş, hattatlar doğru şekli tespit etmek için çokça uğraşmışlardır. Seçme divan nüshaları arasında Nevâyî'nin vefatından kısa süre sonra meydana getirilen iki nüsha vardır. Bu nüshaların Nevâyî hayattayken istinsah edilmeye başladığı tahmin edilebilir. Söz konusu nüshalar şunlardır:

1. *Tahran nüshası*: Tahran'da bulunan Melik Kütüphanesinde 4919 numara altında *Divân-ı Nevâyî* adı ile muhafaza edilen bu nüsha Nisan-Mayıs 1501 yılında istinsah edilmiştir. Nevâyî'nin vefatından 3-4 ay sonra tamamlanan bu divan nüshası, Aftondil Erkinov tarafından *ilk seçme divan* olarak değerlendirilmiştir (Erkinov, 2021: 175-182).

2. *Londra nüshası*: İngiltere Kraliyet Koleksiyonunda RCIN 1005033 numara ile kayıtlı olan divan nüshası Sultan Ali Meşhedî tarafından Herat'ta istinsah edilmiştir. Henüz üzerinde yeterli derecede inceleme yapılmayan bu nüsha katalog bilgilerinde de ayrıntılı olarak tavsif edilmemiştir. *Eşrakat min 'aksi şemsi'l-ke'si envârü'l-hüdâ* mısralı gazel ile başlayıp *Sel yolida fenâ deştide müjgânım êmes* mısralı müfred ile tamamlanır. 1b-671a sayfalar arasında gazeller, 671b-735b sayfalarında müstezad, terci-i bendler (katalog bilgisinde *mesnevi* olarak kaydedilmiştir), 735b-765b sayfalarında kıtalar, rubailer, tuyuglar, müfredler (katalogda *bir beyit ve iki beyitten oluşan kısa şiirler* olarak açıklanmıştır) yer almaktadır (Nevâyî, 1501-10). İçinde çokça gazellerin yer aldığı anlaşılan, toplam 819 varaktan ibaret olan bu nüsha *Hazâyinü'l-Ma'anî* külliyyatının gazellerinin genel alfabeli şekilde dizilmiş nüshası olduğu ifade edilmektedir (Madaliyeva, 2021a: 17). Bu durumda külliyyatta yer alan bütün gazellerin ayrı ayrı kitap halinde değil, toplu olarak alfabetik şekilde tertip edilmiş olan nüshaların ilki olmalıdır. Hatta böyle bir geleneği başlatan bir nüsha olarak incelenmesi elzem olan kaynaktır. Her şiirin başlangıcında yer alan *Ruhu şad olsun, Günahları bağışlansın* gibi anlamlara gelen Arapça ifadeler Nevâyî'nin vefatından sonra hazırlandığını göstermektedir. Nüshanın müstensihisi olan Sultan Ali Meşhedî 926 (m. 1520) yılında vefat ettiğine göre bu tarihten önce hazırlanmış olmalıdır. Nüshanın ketebe kaydında istinsah tarihi gösterilmemiş olmasına rağmen Kraliyet Koleksiyonunun genel ağında 1501-1510 yıllarında hazırlandığı ifade edilmiştir. Son derece özenle hazırlanan bu yazma eser uzun süre Buhara'da

bulunmuş, 1872 yılında Buhara emiri Muzaffer bin Nasrullah Han (1860-1885) tarafından İngiltere Kraliçesi Victoria'ya hediye olarak gönderilmiştir.

Seçme Divan nüshaları arasında Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesinde 283 numara altında muhafaza edilen 24 Şaban 915 (m. 7 Aralık 1509) tarihli nüsha Nevâyî'nin vefatından sonra oluşturulan başka bir nüshadır.

Yukarıda tavsif edilen 20 nüshaya ilave olarak istinsah tarihi bilinmeyen, ancak Sultan Ali Meşhedî tarafından istinsah edilen aşağıdaki nüshalar da en eski nüshalar arasında gösterilebilir. Çünkü *hattatlar sultanı* olarak anılan Sultan Ali Meşhedî 926 (m. 1520) yılında vefat etmiş, bu nüshalar ise o tarihten önce yazılmış olmalıdır:

1. *Seçme Divan*, Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesi 3984 numara;
2. *Divan-ı Nevâyî*, Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesi 1456 numara;
3. *Divan-ı Nevâyî*, Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesi 5363 numara;
4. *Gazeliyat-ı Türkî-yi Nevâyî*, Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesi 235 numara.

Sonuç

Çocukluk yaşlarından ömrünün sonuna kadar şiir söylemekten ve yazmaktan durmayan Ali Şir Nevâyî'yi çağdaşları Türkçede en çok şiir yazan kişi olarak kaydeder. Onun bu denli verimli faaliyeti eserlerinin çok sayıda nüshasının oluşturulmasını beraberinde getirmiştir.

Ali Şir Nevâyî'nin tertip ettiği Türkçe divanların nüshalarının dünyanın farklı coğrafyalarındaki kütüphanelerde yaygınlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunların arasında şimdiki bilgilerimize göre şair sağken istinsah edilen veya istinsahına başlanan nüshaların sayısı 20'dir. Yukarıda bu nüshalar üzerinde durulmuştur. Nevâyî şiirlerinin kronolojisi, divanlar oluşturulurken hangi şiirlerle tertip edildiği gibi konularda önemli bilgiler veren bu nüshaların metin çalışmalarında kullanılması elzemdir. Gerek divanların karşılaştırmalı metinleri hazırlanırken gerek divanlarda yer alan şiirlerin karşılaştırmalı incelemesi yapılırken bu nüshalar önemli ölçüde kaynaklık edecektir.

Şairin Türkçe divanlarının birden fazla olması kütüphanelerde bulunan nüshaların tavsif edilmesinde birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir. Katalog tavsiflerinde *Nevâyî Divanı* olarak genel bir isim verilmiş olan nüshaların şairin hangi divanı olduğunun tespit edilmesi, Nevâyî'nin olmadığı halde katalog bilgisinde Nevâyî'ye atfedilen yazma eserlerin dikkatle incelenmesi gerekir. Bu sebeple kütüphanelerde *Nevâyî Divanı*

olarak kaydedilen nüshaların gözden geçirilmesi, çeşitli kütüphanelerde bulunan Nevâyî yazmalarının kataloğunun oluşturulması saha araştırmaları için büyük bir katkı sağlayacaktır. Bütün bunlarla beraber son yıllarda Nevâyî eserlerinin dikkatlerden kaçan eski nüshalarının bulunması sahanın daha yeni nüshalarla zenginleşebileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AHMEDOV, Ahtam (2021), *Buhara Devlet Müzey-Korikhana Fondlarıdaki Alişir Nevâyî Eserlerinin Kolyazma ve Taşbasma Nüshaları Katalogi*, Durdona, Taşkent.
- BLOCHET, Edgar (1933), *Bibliothèque Nationale Catalogue des Manuscrits Turcs II*, Bibliothèque Nationale, Paris.
- BOLTABAYEV, Saidbek (2022a), *Ali Şir Nevâyî Divanlarının Dibaceleri (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkibasım)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BOLTABAYEV, Saidbek (2022b), “Nevâyî Divanının Şair Hayatlığında Köçirilgan Yangı Tapılğan Nüshası Hakıda”, *Ali Şir Nevâyî ve Şark Rönesansı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Taşkent, 438-467.
- ERKİNOV, Aftondil (2018), “Bedaye’ul-bidaye”ning Nevaiy Devride Köçirilgan ve Yangi Anklangan Seneli Beşinçi Kolyazması”, *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adlı Ulusal Sempozyum Bildiri Metinleri*, Taşkent, 51-57.
- ERKİNOV, Aftondil (2021), “Nevaiyning “İlk terma devani” (1501) Akkoyunlulara teğışlimi?”, *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adlı Uluslararası Sempozyum Bildiri Metinleri*, Taşkent, 175-182.
- ERKİNOV, Aftondil (2022), “Özbekistan’da Ali Şir Nevaî’nin Önemi ve Nevai El Yazmalarının Dünya Kataloğunu Oluşturma Meselesi”, *Yeni Türkiye Özbekistan Özel Sayısı*, 1.125, 393-421.
- ERKİNOV, Aftondil ve MADALİYEVA, Oysara (2020), “Terma devan” Yaki Nevaiy “Nevadirun-nihaya”sining Songgi Redaksiyasi?”, *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adlı Uluslararası Sempozyum Bildiri Metinleri*, Meşhur-Press, Taşkent, 19-21.
- GANİYEVA, Suyuma (1991), *Nevayi Desthatı Nevadirün-Nihaye*, Fen, Taşkent.
- HAKİMOV, Muhammedcan (1983), *Nevâyî Eserleri Kolyazmalarının Tavsifi*, Fen, Taşkent.
- JURABOYEV, Otabek (2016), “Nevâyî Eserleri Kolyazma ve Metinlerini Örganişning Bazı Meseleleri”, *Ali Şir Nevâyî ve XXI. Yüzyıl Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Tamaddun, Taşkent, 26-29.

- KUT, Günay (2020), *Ali Şir Nevâyî. Külliyyât-ı Nevâyî*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- LEVEND, Agah Sırrı (1958), “Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ-Belleten*, 6, 127-209.
- MADALİYEVA, Oysara (2021a), “Hazayinü’l-Maanî Divanının Umumi Elifba Tertibi Müellifi Meşhedî mi?”, *Ali Şir Nevâyî ve XXI. Yüzyıl Sempozyumu Bildiri Metinleri*, 2, 12-19.
- MADALİYEVA, Oysara (2021b), *Ali Şir Nevâyî. Gazeliyat Divanı (898/1492-1493)*, Fen, Taşkent.
- MADALİYEVA, Oysara (2022), “Bedayi’ü’l-Bidaye Divanının Seneli Sekkizinci Kolyazması”, *Türkistan Kütüphanesi Genel Ağ Sayfası*, <https://telegra.ph/Badoe-ul-bidoya-devonining-sanali-sakkizinchi-%D2%9B%D1%9Elyozmasi-09-05>, (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2022).
- MUNİROV, Kavamidin ve HAKİMOV, Muhammedcan (1986), *Alişir Nevaiy “Hamse”sinin Kolyazmaları Katalogi*, Taşkent.
- NAGİYEVA, Cennet (1986), *Bakinskiye Rukopisi Alişera Navoi*, Elm, Bakü.
- NASİROV, Abdulla ve MUNİROV, Kavamidin (1970), *Alişir Nevaiy Eserlerinin Özbekistan Fenler Akademiyası Şarkşınaslık İnstitutu Toplamıdaki Kolyazmaları*, Fen, Taşkent.
- NEVÂYÎ, Ali Şir (1501-10), *Divan-ı Nevâyî. The Collected Works of Navai*, Royal Collection, <https://www.rct.uk/collection/1005033/divan-i-navai-dywn-nwyy-the-collected-works-of-navai>, (Erişim Tarihi: 07 Eylül 2022).
- RAHMATULLAYEVA, M. (1987), *Ali Şir Nevayi, Mükemmel Eserler Toplamı, Nevadirü’n-Nihaye*, Fen, Taşkent.
- RİEU, Charles (1888), *Cataloge of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, British Museum Press, London.
- SULEYMANOV, Hamid (1955-1961), *Tekstologičeskoye İssledovaniye Lirikii Alişera Navai*, Cilt 1-3, Doktora Tezi, Taşkent-Moskova.
- SÜLEYMAN, Hamid (1959), *Ali Şir Nevâyî, Hazâyinü’l-Maanî. C. I. Ğarâyibü’-Stğar*, Özbekistan Fenler Akademisi, Taşkent.
- SÜLEYMAN, Hamid (1968), *Ali Şir Nevâyî, İlk Divan*, Fen, Taşkent.
- SÜLEYMAN, Hamid (1973), *Edebiy Miras*, 3. Kitap, Fen, Taşkent.
- ŞARİPOV, Şarofiddin (1987), *Ali Şir Nevâyî, Mükemmel Eserler Toplamı, Bedayüü’l-Bidaye*, Fen, Taşkent.

NEVÂYÎ'NİN TÜRKÇE DİVANLARININ
EN ESKİ NÜSHALARI

- TURDİALİYEV, Abdulatif ve ERKİNOV, Aftondil (2018), “Bedayü’l-Bidaye’ning Nevayi Devride Köçirilgen ve Yangı Anıklangan Seneli Altınçı Kolyazması”, *Ali Şir Nevayi ve XXI. Asır Adlı Sempozyum Bildiri Metinleri*, Turan-İkbal, Taşkent, 57-62.
- ULUÇ, Lale (2021), *Illustrated Copies of the Works of ‘Ali Shir Nava’i in Istanbul Libraries/ Alişir Nevâyî Eserlerinin İstanbul Kütüphanaridagi İlyuzratsiyali Kolyazmaları / İlyustrirovanniye Rukopisi Proizvedeni Alişera Navoi v Bibliotekah Stambula*, Taşkent.
- VOLİN, Semyon (1946), “Opisaniye Rukopisey Proizvedeniy Navoi v Leningradskih Sobraniyah”, *Alişer Navai*, Ed. K. Borovkov, ANSSSR, Moskova-Leningrad, 203-235.
- YUSUPOVA, Dilnavoz (2018), “Nevadirü’n-Nihaye Divaniga Dair Yangiliklar”, *Altın Bitigler*, 1, 27-36.
- ZAYTSEV, İlya (2016), *Rukopisi i Litografirovanniye İzdaniya Porizvedeniy Alişera Navoi v Moskovskih Sobraniyah*, Rudomino, Moskova.
- ZAYTSEV, İlya (2021), *Rukopisi Alişera Navoi v Sobraniyah Kazani, Katalog k 580 letiyu Velikogo Poeta*, Yulis, Moskova-Kazan.